

Adam Michnik ja puolalaiset traumat

Adam Michnik: *In Search of Lost Meaning: The New Eastern Europe*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 2011.

Adam Michnik oli Václav Havelin ohella ehkä tunnetuin ja vaikutusvaltaisin sosialistisen järjestelmän kriitikko Itä-Euroopassa. Hänen roolinsa Puolan Solidaarisuus-liikkeen synnys-sä ja sosialismin murtamisessa maassa ja ylipäätään itäisessä Euroopassa oli Krakovan piispan, kardinaali Karol Wojtyła, myöhemmän paavi Johannes Paavali II:n, ja gdanskilaisen sähkösentajan Lech Wałęsan ohella keskeinen. Vaikka Michnikillä ei ollut poliittista asemaa, oli hän perustamansa *Gazeta Wyborcza*-lehden, kahden kirjan ja lukuisien artikkeleiden, haastattelujen ja esiintymisien kautta keskeinen mielipidevaikuttaja aina 2000-luvun alkuvuosiin saakka, minkä jälkeenkin hän on jatkanut yhteiskunnallista julistustaan – nyt maan nykypolitiikkaa kritisoivana ”uutena” dissidenttinä.

Václav Havel on kutsunut Michnikiä Puolan intellektuaaliseksi omaksitunnoksi, ja sama rehellisyys ja valpas omatunto, joka ei arastele sanoutua irti omista aikaisemmista käsityksistään, leimaa hänen äskettäin ilmestynyttä esseekokoelmaansa. Jo kirjan nimi ilmentää sen perusajatuksen: Solidaarisuuden henki – kansallinen innostus, yhteiseen hiileen puhaltaminen – on löydettävä uudelleen repivän ja törkyisen politiikanteon sijalle. Hän näkee nyky-politiikan taustalla vuosikymmeninä ja vuosisatoina kasaantuneet kansalliset traumat, historian demonit, joiden vaikutusta – ja yrityksiä vapautua niistä – hän käsittelee kirjassaan harvoin nähtävällä intensiteetillä.

25-vuotispäivänään Solidaa-

riisuus-liike oli jo siirtynyt sivuraiteelle maan politiikassa, mihin Michnik näkee kolme syytä: taloudelliset ja sosiaaliset ongelmat, jotka aiheutuivat äkillisestä siirtymisestä vapaaseen yhteiskuntaan, liikkeen oman politiikan – ja kansakunnan vanhat kompleksit ja traumat. Michnikin mukaan Solidaarisuus kopioi kommunistihallinnon toimintatapoja, kun se pyrki esiintymään ainoana valtokeskuksena maassa. Pettymys kasvoi, mitä lisäsi Lech Wałęsan muodonmuutos kansanjohdajasta presidentinvirkaa hinnalla millä hyvällä tavoittelevaksi ”tavalliseksi” poliitikoksi. Wałęsa oli ja pysyi Puolan kansallisen sankarina, mutta samalla hän myötävaikutti toiminnallaan – jota Michnik luonnehtii kielteisesti – yleiseen politiikantekotapaan maassa. Presidenttinä Wałęsa oli arvaamaton ja epäpätevä, mutta hänet muistetaan Puolan länsisuuntauksen horjumattomana kannattajana.

Michnik ei säästä kritiikiltään Puolan yhteiskunnan keskeistä tukipilaria – katolista kirkkoa. Karol Wojtyła valitseminen paaviksi valoi uskoa kirkon jatkuvaan rooliin protestin symbolina; vuosisadan loppua kohden se Michnikin mukaan muuttui yhä enemmän suvaitsemattomuuden ja ksenofobian äänitorveksi. Tämä vaihe näyttää nyt kuitenkin olevan ohi kirkon puhuessa pluralismista, keskustelusta ja toleranssista.

Rehellinen, rohkea työ ja yhteinen ponnistus Puolan hyväksi olivat Solidaarisuuden päämääriä, mutta pian ne muuttuivat keskinäiseksi syyttelyksi, loanheitoksi, ”katuojan politiikaksi”. Jokainen vallankumous etsii oikeutusta historiasta, ja syyllisten etsintä on ymmärrettävää. Mutta esimerkiksi kahden entisen presidentin leimaaminen vieraan

vallan agenteiksi oli liioiteltua, eikä se palvellut yhteistä asiaa. Sotatilan aikainen sisäministeri kenraali Czesław Kiszczak syyllistyi laittomuuksiin sotatilan aikana; toisaalta nimenomaan hän mahdollisti nk. pyöreän pöydän neuvottelut ja turvasi niillä rauhanomaisen siirtymisen vapaaseen yhteiskuntaan.

Michnik joruu häntä kohtaan osoitetun kritiikin ”liiallisesta” pehmeystä vasemmistoa, sosiaalidemokraattista puoluetta ja demokraattista vasemmistoallianssia kohtaan. Hän korostaa kannattaneensa sosiaalidemokratien riveistä tullutta presidenttiä, Aleksander Kwaśniewskia, tämän pyrkimyksessä valmistaa Puolan tietä NATO:on ja Euroopan unioniin, johdonmukaisessa toiminnassa demokratian vahvistamiseksi, yrityksissä yhdistää sosialismin ajan ja Solidaarisuuden jälkeinen Puola. Vaikka juuri tämä aika edusti jyrkimmillään Michnikin kritisoimaa korrup-tion, lainhalveksunnan, kyynisyyden ja suosikkijärjestelmän leimaamaa politiikkaa, saa vuosina 2001–2004 pääministerinä toiminut vasemmistoallianssin johtaja Leszek Miller Michnikiltä myös tunnustusta: Miller ohjasi maataan kohti Euroopan unionia, talous kehittyi sekä lisäksi Miller tunnusti ainoana puoluejohtajana Jedwabnen juutalaistragedian.

Michnikin toteamus Solidaarisuuden alkuperäisistä päämääristä on mielenkiintoinen: vuonna 1980 sen tavoitteet olivat vaatimattomammat. Michnik toteaa uskoneensa jonkinlaiseen laajaan autonomiaan ja demokraattisiin vapauksiin Neuvostoliiton aseiden varjossa. Paavi Johannes Paavali II:n vierailu Puolassa kesäkuussa 1979, Nobelin kirjallisuuspalkinnon myöntäminen *Vangitun mielen* tekijälle Czesław Miłoszille ja Lech Wałęsan toiminta Gdanskin telakalla olivat kulmakiviä kehityksessä, joka sittemmin johti, historiallisesti

hyvinkin lyhyessä ajassa, täydelliseen itsenäisyyteen ja vapauteen. Tätä ei kuitenkaan vielä tuolloin uskallettu odottaa, ja Solidaarisuus kesti sotatilan pitkät vuodet hylkäämällä väkivallan ja torjuen fanatismiin; se halusi rakentaa, ei tuhota. Solidaarisuus toimi taitavasti: rajoitettiin välittömiä päämääriä ja harrastettiin taktisia kompromisseja. Michnik antaa tunnustusta myös vallanpitäjille heidän käyttäessään samanlaisia menetelmiä. Sankarillinen verenvuodatus vältettiin – Puolassa ja mahdollisesti koko Itä-Euroopassa.

Sotatilan julistaminen 1981 merkitsi Solidaarisuudelle ”raivoa, häpeää ja surua”, mutta samalla ylpeyttä: se pystyi säilyttämään koko sotatilan ajan. Sotatila merkitsi viimeistä niittä kommunistiselle järjestelmälle, mutta se oli katastrofi myös demokraattiselle liikkeelle, joka ei pystynyt puolustamaan itseään ja maataan väkivallan edessä. Demokraattinen liike kuitenkin kesti säilyen reservivoimana, joka sitten jatkoi työtään vapaan yhteiskunnan hyväksi.

Michnik analysoi sotatilan julistamista eri puolilta. Useat ulkomaisten johtajat näkivät sen ainoana vaihtoehtona Neuvostoliiton asioihin puuttumiselle. Puolalaiset piispat olivat varovaisia kannanotoissaan varoitellen myös Solidaarisuutta tuomasta joukkoja kadulle. Michnik torjuu Jaruzelskin väittämän, että sotatilan teki väistämättömäksi Solidaarisuuden suunnittelema lakko. Päälimmäisenä syynä oli pelko oman voima-aseman menettämisestä niin Solidaarisuuden toiminnan kuin Moskovan painostuksen seurauksena. Michnik osoittaa ymmärtämystä Jaruzelskin peloille Budapestin ja Prahan tapahtumien toistumisesta Puolassa, mutta itse sotatilan toteutus saa ankaraa kritiikkiä: se tähtäsi Unkarin malliin, ”kádárisaatioon”, myönnyvyyteen ja konformismiin.

Esseessä Unkarin kansannoususta Michnik pohtii, oliko kansannousu välttämätön, mitä se merkitsi Puolalle, kuka oli todellisuudessa Imre Nagy? Unkari oli yksin – lännestä saatiin vain tyhjiä lupauksia. Michnik ylistää vallankumouksen rohkeutta ja siinä vallinnutta vapauden ja totuuden henkeä. Viha kasvoi kuitenkin julmuuksiksi, kadun väkivallaksi, millä annettiin vahva ase kansannousua vastaan. Imre Nagy oli todellinen sankari, joka ei luopunut vakaumuksistaan, vaikka olisi sillä säästännyt henkensä. Hän oli ainoa hyvä kommunisti, jonka maailma on koskaan tuntenut. János Kádár oli aluksi itsenäisyyden ja monipuoluejärjestelmän kannattaja; suostuessaan Moskovan ehdotukseen hän oli tarkoituksenmukainen rationalisti – ja mies ilman moraalisia periaatteita.

Michnik vertaa Unkarin ja Puolan tilannetta toisiinsa: Puolassa Gomulka esti neuvostomiehityksen, mutta hinta oli suuri: vapauksia kahlittiin, kirkon ja älymystön asema vaikeutui, järjestettiin juutalaisvastaisia kampanjoita, työläisten esiintymiset tukahdutettiin. Unkari toimi sankarillisesti, mutta se ei johtanut ainakaan välittömiin tuloksiin.

Unkarin vallankumous oli vetoisuus rohkeuteen, kun taas sen muisto on vetoisuus maltillisuuteen ja harkintaan. Unkari saavutti vuonna 1956 moraalisen voiton, mutta Michnik toivoo, että niin Unkari kuin Puolakin säästyisivät tällaisilta moraalisilta voitoilta tulevaisuudessa. Idealismi on säilytettävä, mutta ilman illuusioita – Michnik lukee itsensä tällaiseksi ”selväjärkiseksi entusiastiksi”. Demokratia ei ole vain vapaita vaaleja ja vapaata lehdistöä, vaan se on keskustelua historiallisesta totuudesta ja hinnan määrittelystä tämän totuuden löytämiseksi.

Solidaarisuuden ajan jälkeisestä politiikasta Michnikillä on

vain vähän hyvää sanottavaa: se oli ”katuujapolitiikka”, panetteluiden, ilmiantojen, syytöksien aikaa. Hän löytää osasyyn tähän ilmiöön perinteisistä puolalaisista traumoista ja historian demoneista ja selostaa yksityiskohtaisesti neljää Puolan historian *cause célèbre*’ä. Maan ensimmäinen presidentti Gabriel Narutowicz murhattiin heti hänen virkaanastumisenensa jälkeen vuonna 1922 häntä mm. juutalaisympatioista syyttäen likaisen kampanjan jälkeen. Michnikin mukaan murhaa ei vieläkään pystytä käsittelemään Puolassa objektiivisesti. Tunnettu kirjailija Stefan Żeromski ”murhattiin sanoilla”: hän oli romaanissaan *Przedwiośnie* (Alkukevät) valittanut vastasyntyneen uuden Puolan olevan täynnä ”hyeenoja, pettureita ja murhamiehiä”. Häntä syytettiin kommunismin suostumisesta, pornografiasta ja muista synneistä. Puolalaiset eivät osaa järjestää sotia – noitavainoja kyllä, toteaa Michnik tunnettua kirjailijaa Ksawery Pruszyńskia lainaten.

Eriytyisen myrkyllisenä hän pitää Nobel-kirjailijaa Czesław Miłoszia vastaan käynnistettyä kampanjaa. Miłosz muutti länteen vuonna 1951. Emigrantit syytivät häntä järjestelmän palvelemisesta, järjestelmän kotimaiset kannattajat taas näkivät hänessä maansa hyljänneen petturin. Eriytyisesti *Vangitun mielen* julkaisemisen jälkeen petturuussyötökset voimistuivat entisestään. Toisille hän oli bolševikkiagentti, toisille ”imperialismin vahtikoira”. Michnik vertaa Miłoszia toiseen suureen puolalaiseen kirjailijaan, Adam Mickiewiczin, joka sisäisen karkotuksensa aikana oleskeli mm. Moskovassa ”moskovalaisia kaunottaria liehitellen”. Mickiewiczin keskeistä tuotantoa – *Dziady* (Vainajien muisto-juhla), *Oda do młodości* (Oodi nuoruudelle), *Konrad Wallenrod* – vastaan hyökättiin leimaten ne epäisän-

maalliseksi, perinteet kieltäviksi. Mickiewicz oli kansannousun 1830 ajan Roomassa, mistä häntä kritisoitiin ankarasti. Michnik puolustaa väkevästi nerokasta kirjailijaa: ”veljeily” Moskovan kanssa kumpusi ortodoksisesta isänmaallisuudesta; Mickiewicz ei osallistunut vuoden 1830 kapinaan, mutta palveleeko pyssyllä ampuminen paremmin isänmaata kuin sen kulttuurin luominen?

Nämä tapaukset muistuttavat Michnikiä ikuisesta puolalaisesta traumasta: mitä pitää ilmiäntaa poliisille vai eikö mitään? Pitääkö ryhtyä salaliittolaiseksi vai pysyä lain puitteissa ja maksaa sitten hinta tästä kompromissista? Pitäisikö emigroitua vai pysyä maassa? Missä on raja vihollista vastaan käytävän viekkaan pelin ja kompromissin välillä? Puolassa on aina ollut ilmiantajia, ja Michnik epäilee olevan mahdotonta vapautua tästä; on taisteltava varauksitta totuuden puolesta, mutta on pystyttävä myös antamaan anteeksi ihmisten epärehellisyys.

Kaksi esseettä, ”omantunnon harjoitusta”, käsittelevät puolalaisille kipeää teemaa – puolalaisten

osuutta juutalaisvainoihin, Jedwabnen joukkomurhaa vuonna 1941 ja vuoden 1946 Kielcen pogromia. Edellisen osalta puolalaisten osallistuminen on tunnustettu vasta viime vuosien aikana kahden presidentin, Aleksander Kwaśniewskin ja Bronisław Komorowskin pyydettyä rikosta virallisesti anteeksi. Sodan jälkeen neuvostojoukkojen saapuminen merkitsi juutalaisille toivoa, puolalaisille pelkoa heihin historian aikana kohdistettujen pogromien jatkumisesta. Kaasukammioista pelastuneet juutalaiset hakivat turvaa venäläisten pystyttämistä instituutioista, ja kun puolalaiset vastustivat niitä, syntyi konflikti. Juutalaiskysymystä käytettiin aseena syntyneessä raivokkaassa taistelussa eri voimien – kommunistien, vastarintaliikkeen, kahden armeijan – välillä. Vaikka katolinen kirkko torjui kaikenmuotoisen antisemitismin, myös se näki juutalaisten asettuneen uuden vallan puolelle kommunismia levittämään. Michnik tuomitsee katolisen kirkon varovaisen, selittelevän suhtautumisen asiaan. Toisaalta papiston keskuudessa oli myös murhat yksiselitteisesti

tuominneita hengenmiehiä, joista erään – piispa Teodor Kubinan – kirjoituksia tuolta ajalta Michnik lainaa laajasti ja jonka näkemyksiin hän itse yhtyy. Juutalaisteema on synkimpiä kansakuntaa vaivaavista traumaista, ja Michnik näyttää pyrkivän eräänlaiseen *katharsikseen* totuuden selkeän esilletuomisen kautta.

Michnik yhdistää historian traumat voimakkaasti nykypäivään ja maalaa näitä puolalaisia komplekseja synkin väreihin, mikä tuo mieleen, missä määrin hän itse on näiden traumojen vanki? Onhan Puola tehnyt parin vuosikymmenen aikana valtaisan matkan aidoksi eurooppalaiseksi demokratiaksi, jossa ahtaiden kansallisten näkemysten voisi ainakin olettaa antavan sijaa väljemmälle eurooppalaiselle ajattelulle. Ja tämä onkin olennaisinta: eräässä haastattelussa Michnik vastaa kysymykseen Puolan muutoksesta parin viimeisen vuosikymmenen aikana yhdellä sanalla: ”Fantastycznie!” Sanaa ei tarvitse kääntää ja arvioon on helppo yhtyä.

Taisto Tolvanen